

SO'ZLARNING SHAKL VA MA'NO MUNOSABATIGA KO'RA TURLARI

*Surxondaryo viloyati, Termiz shahar. Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili
va adabiyot fani o'qituvchisi*

Shoymardonova Fotima Azamatovna

Annotatsiya. *Ushbu maqolada so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari hamda ularning qo'llanishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *Ta'lim ma'no turlari, omonimlar, sinonimlar, paronimlar, antonimlar, ona tili.*

Ta'lim ishini tashkil qilishning eng dolzarb vazifalaridan biri shuki, o'quvchilarning yetuk kadrlar bolib yetishishida ona tili savodxonligini mukammal tarzda egallashi bilan ham anglashib turadi. Ona tili savodxonligida esa so'zlarning muqobil variantlarini qo'llash hamda, tilshunoslikning ma'lum me'yorlarida erkin va qulaylikni saqlab qolgan holatda foydalana olishi bilan ham ahamiyatlik darajasini saqlab qolgan deyish mumkin. Shuningdek, so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari ularning qism va butun munosabatida bo'lgani kabi o'zaro aloqadorlik bilan ham anglashiladi.

Ma'no ko'plab fanlarda o'rganilgan, ya'ni. falsafa, psixologiya, mantiq va tilshunoslikka turli nuqtai nazardan qaraydi, ammo ma'no nima degan muammoning oddiy yechimlari topilmadi. Ma'noni o'rganuvchi tilshunoslikning bo'limi - semantika yoki semasiologiya. Shakl va ma'no o'rtasidagi munosabat, til tarkibidagi ma'noning o'rni haqida turli asarlar bu borada turlicha muhokama qilingan. Bu ishda semantikaning barcha nazariy jihatlarini batafsil muhokama qilish uchun imkoniyat yo'q. Bizning maqsadimiz, asosan, shakl va ma'no o'rtasidagi munosabatni, ma'noning turli tarkibiy qismlarini, ularning o'zaro aloqalarini, tilning leksik tizimining umumiy ramkasida turli leksik birliklar o'rtasidagi ma'no munosabatini o'rganishdan iborat bo'lar edi. lug'atda ularning davolash ko'rinishi. Tilshunoslikda ma'no muammosiga turlicha yondashilgan bo'lib, ularning ba'zilar bu yerda qisqacha ko'rib chiqiladi. Ko'proq ma'lum bo'lgan uchta yondashuv yoki nazariya ma'noni narsa, g'oya va xatti-harakatlar sifatida ko'rib chiqadi.

Ma'lumki tildagi so'zlarning ma'lum qismi shakl yoki ma'nosiga ko'ra o'zaro aloqador butunliklarni tashkil etadi. Bunday butunliklardagi so'zlar ana shu xususiyatlariga ko'ra ikki guruhni tashkil qiladi: 1) omonimlar, omoshakllar, omofonlar, omograflar va paronimlar shakliga ko'ra; 2) sinonimlar, antonimlar esa o'zaro mazmun uzviyligi yoki zidligiga ko'ra alohida guruhga mansub bo'ladi.

Omonimlar (shakldosh so'zlar) – bir xil shaklga ega bo'lgan, ammo har xil ma'nolarni anglatuvchi so'zlardir. Masalan, kul-tabassum qil, kul-o'choqning kuli. Demak, omonimlar shaklan teng kelgan, boshqa-boshqa so'zlardir. Ular anglatgan ma'nolar o'rtasida bog'liqlik bo'lmaydi. Omonimlar va ko'p ma'noli so'zlarni farqlay olish kerak. Omonimlar har xil ma'noni anglatuvchi so'zlar, ko'p ma'noli so'zlar esa bir so'zning turli ma'nolaridir. Bir so'zning matnda har xil ma'nolarni anglatishi ko'p ma'nolilik, bir xil shakldagi bir necha

soʻzning har xil maʼnoni anglatishi esa omonimlikdir. Omonimlar qanday birliklar orasida boʻlishiga koʻra 3 xil: lugʻaviy omonimlar, grammatik omonimlar, frazeologik omonimlar.

1. Lugʻaviy omonimlar - soʻzlar orasidagi omonimlikdir. Shakli bir xil, maʼnosi har xil boʻlgan omonimlar lugʻaviy omonimlar deyiladi. Masalan, soch-odamning sochi, soch-ish-harakat.

2. Grammatik omonimlar – qoʻshimchalar orasidagi omonimlikdir. Bir xil shaklga ega boʻlgan qoʻshimchalar grammatik omonimlar hisoblanadi. Ularda quyidagi holatlar kuzatiladi:

- Soʻz yasovchi qoʻshimchalar shakldoshligi:quvonch(ot)-tinch(sifat).

- Soʻz yasovchi va lugʻaviy shakl yasovchi qoʻshimchalar shakldoshligi:ruscha(sifat yasovchi)- qizcha(kichraytirish-erkalash).

- lugʻaviy shakl yasovchilar oʻrtasidagi shakldoshlik: U tarandi(oʻzlik nisbat shakli)-nutq soʻzlandi(majhul nisbat shakli)

- Soʻz yasovchi va sintaktik shakl yasovchi qoʻshimchalar shakldoshligi: Siz kimsiz? (sintaktik shakl yasovchi) – suvsiz hayot yoʻq(sifat yasovchi).

Frazeologik omonimlar – iboralar oʻrtasidagi omonimlikdir. Soʻzning shakli bir xil, maʼnolari har xil boʻlgan iboralar omonim iboralar deyiladi: Masalan: boshga koʻtarmoq-hurmat qilmoq, boshga koʻtarmoq-janjal qilmoq.

Sinonimlar (maʼnodosh soʻzlar) – shaklan har xil bolsa-da,bir-biriga yaqin maʼnoli soʻzlardir. Bunda soʻzlar har xil maʼnoni anglatishiga koʻra guruhlanadi. Sinonimlar faqat bir xil soʻz turkumiga mansub boʻladi: katta, ulugʻ, ulkan, buyuk. Sinonimlar til boyligi boʻlib, shaxs va predmetlarning eng nozik maʼno boʻyoqlarini ifodalash uchun xizmat qiladi va gapdagi takrorlarga yoʻl qoʻymaydi. Sinonimlar adabiy tilni boyitish manbalari boʻlib, oʻz imkoniyatlarimizdan tashqari, boshqa tillardan soʻzlarni oʻzlashtirish orqali ham sinonimik qatori kengayib boradi: shamol, yel, nasim kabi. Sinonimik qatorda bitta soʻz dominanta boʻlib,barcha uslublarda qoʻllanila oladi: odat, rasm, urf. Demak, uslubiy betaraf yoki dominanta soʻz barcha uslublarda qoʻllanila oladi. Badiiy uslubda maʼlum bir fikrning, tushunchaning mazmunini kuchaytirish va taʼkidlash uchun sinonimlar katta ahamiyatga egadir.

Antonimlar – maʼnolari oʻzaro zid, qarama-qarshi boʻlgan soʻzlardir. Antonim munosabatdagi soʻzlar antonimik juftlik deyiladi. Antonimlar ham faqat bir soʻz turkumi doirasida boʻladi:

- sifatlarda: katta-kichik, yaxshi-yomon, uzun-qisqa.

- otlarda:yoz-qish, gʻarb-sharq,tong-shom, boylik-kambagʻallik.

- feʼllarda:bormoq-kelmoq, uxlamoq-uygʻonmoq,kengaymoq-toraymoq.

- ravishlarda:koʻp-oz,tez-sekin,kecha-bugun, arang-bemalol.

Antonimlarning quyidagi turlari mavjud:

- leksik(lugʻaviy)antonimlar – soʻzlarning bir-biriga zid maʼno anglatishi asosida birlashishi yaʼni zid maʼnoli soʻzlardir:tun-kun, bormoq-kelmoq.

- Frazeologik antonimlar – iboralar orasidagi antonimlik: oqkoʻngil-ichiqora

- Grammatik antonimlar-qoʻshimchalar orasidagi antonimlikdir: odobli-odobsiz, bemaʼnibamaʼno. Antonimlar sheʼriyatda tazod yaʼni qarshilantirish sanʼatini vujudga keltiradi.

▪ □ Paronimlar – talaffuzi bir-biriga yaqin, ammo ma'nolari har xil bo'lgan so'zlardir. Paronimlik ko'pincha orfoepiya me'yorlariga rioya qilmaslik natijasida vujudga keladi. Masalan, ganch (ohak) – ganj (boylik), quyilmoq (Sirdaryo Orol dengiziga quyiladi) – quyulmoq (tuman tobora quyuqlashdi). Paronimlarga misollar: shox-shoh, afzal-abzal, bo'shliq-bo'shlik, ahl-ahil, yondosh-yondash, otalik-otaliq. Paronimlarni so'z variantlaridan farqlash lozim. Bir so'z ikki xil shaklda yoziladi va bu imloviy xato hisoblanmaydi. Ular o'zaro sinonim yoki paronim emas, bir so'zning variantlari sanaladi. Masalan, kaptar-kabutar, obro'-obro'y. Paronimlarni noto'g'ri qo'llash natijasida gapda uslubiy jihatdan xatoliklar vujudga kelishi mumkin. Masalan, quyosh hamal burchiga o'tdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xamitovna, T. N. (2022). SO'ZLARNING SHAKL VA MA'NO MUNOSABATIGA KO'RA TURLARI. IJODKOR O'QITUVCHI, 2(24), 284-285.
2. A. G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. - T.: „O'qituvchi“, 2017.
3. Umida Yusupova Beshim qizi. So'zlarning ma'no munosabatlariga ko'ra turlarining xususiyatlari. Yosh tadqiqotchi jurnali – 2022
4. Гуландом Мирханова. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУФАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(2), 172–178. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/90>
5. To'xtamisheva Nilufar Xamitovna. So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari. Ijodkor o'qituvchi jurnali - 2022